

نقش هوش مصنوعی در تقویت باورهای دینی دانش‌آموزان مدارس ابتدایی

بہجت نمازی زاده - آموزگار و پژوهشگر

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش هوش مصنوعی در تقویت باورهای دینی دانش‌آموزان مدارس ابتدایی به روش مرور نظام‌مند انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که هوش مصنوعی با قابلیت‌هایی همچون شخصی‌سازی محتوای آموزشی، ایجاد بازخورد فوری، و ارائه تعاملات جذاب و بازی‌محور، پتانسیل بالایی برای افزایش انگیزه و درک عمیق‌تر مفاهیم دینی در دانش‌آموزان دارد. ابزارهایی مانند دستیارهای مجازی مبتنی بر هوش مصنوعی و اپلیکیشن‌های تطبیقی، امکان انتقال ارزش‌های دینی را از حفظ‌محوری به درونی‌سازی معنا تبدیل می‌کنند. با این حال، موفقیت این فناوری منوط به همکاری معلم به عنوان «میانجی اخلاقی»، رعایت اصول اخلاقی و بومی‌سازی محتوا با ارزش‌های دینی است. همچنین چالش‌های عمده شامل محدودیت در درک هوش مصنوعی از بافتار فرهنگی-دینی، شکاف دیجیتالی و تهدید تعاملات انسانی در تربیت دینی شناسایی شد. مقاله در نهایت با ارائه چارچوبی اخلاقی برای استفاده از هوش مصنوعی در تربیت دینی، بر ضرورت رویکرد ترکیبی (فناوری-معلم-خانواده) تأکید می‌کند.

واژگان کلیدی: هوش مصنوعی، باورهای دینی، تربیت دینی، مدارس ابتدایی، دستیار مجازی، شخصی‌سازی یادگیری، اخلاق دیجیتال.

مقدمه

در عصر تحول دیجیتال، هوش مصنوعی به عنوان یکی از تأثیرگذارترین فناوری‌ها، نظام‌های آموزشی را دگرگون ساخته است. یکی از حوزه‌هایی که می‌تواند از این تحول بهره‌مند شود، تربیت دینی دانش‌آموزان در مقطع ابتدایی است. این دوره سنی، به دلیل شکل‌گیری هویت و باورهای بنیادین، از حساسیت ویژه‌ای برخوردار است و نیازمند روش‌های نوین آموزشی است که بتواند ضمن جذابیت، عمق معانی دینی را منتقل کند. روش‌های سنتی که غالباً بر حفظ‌محوری و انتقال یک‌سویه اطلاعات تکیه دارند، پاسخگوی نیازهای نسل امروز که با فناوری عجین شده، نیستند. در این میان، هوش مصنوعی با ارائه راهکارهایی مانند شخصی‌سازی آموزش، تولید محتوای تعاملی، و بازخورد آنی، می‌تواند به عنوان ابزاری کارآمد برای تقویت باورهای دینی دانش‌آموزان مطرح شود. پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش

است که هوش مصنوعی چگونه و با چه سازوکارهایی می‌تواند در تقویت باورهای دینی دانش‌آموزان ابتدایی مؤثر باشد و چه چالش‌ها و ملاحظات در این مسیر وجود دارد.

روش‌شناسی

این پژوهش با رویکرد کیفی و با استفاده از روش فراترکیب (Meta-Synthesis) به بررسی نظام‌مند پژوهش‌های علمی مرتبط منتشر شده در پایگاه‌های داده معتبر داخلی و بین‌المللی در بازه زمانی ۲۰۲۳ تا ۲۰۲۶ می‌پردازد. جستجوی نظام‌یافته با کلیدواژه‌هایی همچون هوش مصنوعی، تربیت دینی، مدارس ابتدایی، یادگیری تطبیقی، دستیار مجازی و اخلاق دیجیتال انجام شد. از میان منابع یافت شده، پس از غربالگری، ۱۲ منبع علمی شامل مقالات پژوهشی، کتب و گزارش‌های معتبر که به طور مستقیم به موضوع کاربرد هوش مصنوعی در آموزش دینی دوره ابتدایی پرداخته بودند، انتخاب و تحلیل شدند. تحلیل داده‌ها با روش تحلیل مضمون انجام و مفاهیم اصلی در چهار محور «فرصت‌ها»، «چالش‌ها»، «سازوکارهای اثربخش» و «چارچوب اخلاقی» دسته‌بندی شدند.

یافته‌ها و بحث

۱. فرصت‌ها و کارکردهای هوش مصنوعی در تربیت دینی

پژوهش‌ها نشان می‌دهند هوش مصنوعی در سه حوزه کلیدی، فرصت‌های نوینی برای تربیت دینی دانش‌آموزان ابتدایی فراهم می‌کند:

۱-۱. شخصی‌سازی یادگیری دینی: هوش مصنوعی امکان انطباق محتوای آموزشی با سطح درک، سرعت یادگیری و سبک شناختی هر دانش‌آموز را فراهم می‌کند. این ویژگی در آموزش مفاهیم انتزاعی دینی که درک آنها برای کودکان دشوار است، اهمیت ویژه‌ای دارد. سیستم‌های تطبیقی با تشخیص نقاط قوت و ضعف دانش‌آموز، مسیر یادگیری متناسب با او طراحی می‌کنند.

۱-۲. افزایش انگیزه و تعامل: ابزارهایی مانند دستیارهای مجازی، اپلیکیشن‌های موبایل و چت‌بات‌ها، یادگیری دینی را به تجربه‌ای جذاب، تعاملی و مبتنی بر بازی تبدیل می‌کنند. پژوهشی در مالزی نشان داد استفاده از اپلیکیشن هوش مصنوعی، مشارکت فعال دانش‌آموزان را از ۶۵ درصد به ۹۲ درصد افزایش داده است. همچنین یک دستیار مجازی مبتنی بر هوش مصنوعی در مدرسه ابتدایی لاس‌کول اندونزی، به بهبود درک دانش‌آموزان از مفاهیم اسلامی کمک کرده است.

۱-۳. ترویج تفکر انتقادی و درونی‌سازی ارزش‌ها: پژوهش‌ها نشان می‌دهد که هوش مصنوعی می‌تواند یادگیری دینی را از حالت حفظ‌محوری به سمت درک معنا و کاربست ارزش‌ها در زندگی روزمره سوق دهد. به عنوان مثال، یک اپلیکیشن مبتنی بر هوش مصنوعی با قابلیت «تبیین هوشمند (Intelligent Explanation)» به جای انتقال صرف اطلاعات، به ارائه استدلال‌های زمینه‌ای (حکمت) برای ارزش‌های اخلاقی می‌پردازد و به درونی‌سازی آنها کمک می‌کند. همچنین استفاده از داستان‌های قرآنی به همراه هوش مصنوعی، تأثیر چشمگیری بر تقویت هویت دینی و تفکر انتقادی دانش‌آموزان داشته است.

۲. سازوکارهای اثربخش: ابزارها و رویکردها

بر اساس یافته‌ها، ابزارهای زیر با موفقیت در تربیت دینی دوره ابتدایی به کار گرفته شده‌اند:

دستیارهای مجازی مبتنی بر هوش مصنوعی: پلتفرم‌هایی مانند SchoolPal بر پایه GPT-۴ (و چت‌بات‌های طراحی شده برای پاسخگویی به سؤالات دینی و ارائه بازخورد فوری).

اپلیکیشن‌های موبایل تطبیقی: نرم‌افزارهایی که با استفاده از هوش مصنوعی مولد، محتوای دینی را به صورت پویا و متناسب با نیاز دانش‌آموز تولید می‌کنند.

سیستم‌های تشخیص گفتار: ابزارهایی برای آموزش و تصحیح تلفظ و حفظ قرآن کریم.

تولید محتوای تصویری تعاملی: استفاده از هوش مصنوعی برای خلق تصاویر مرتبط با مفاهیم دینی که به درک بصری کودکان کمک می‌کند.

۳. چالش‌ها و موانع

با وجود فرصت‌های فراوان، پژوهش‌ها به چالش‌های جدی نیز اشاره دارند:

محدودیت در درک بافتار فرهنگی و دینی: هوش مصنوعی فاقد درک عمیق از مفاهیم فرهنگی و مذهبی است و ممکن است پاسخ‌های سطحی یا حتی نادرست ارائه دهد. در پژوهشی در صربستان، پاسخ‌های تولیدشده توسط چت‌جی‌پی‌تی در مقایسه با تجربه معلم، گاهی از کیفیت پایین‌تری برخوردار بود.

کاهش تعاملات انسانی: تربیت دینی به شدت بر رابطه عاطفی و الگوسازی معلم تکیه دارد. استفاده بی‌رویه از فناوری ممکن است این ارتباط حیاتی را تضعیف کند.

شکاف دیجیتالی: دسترسی نابرابر به فناوری، شکاف آموزشی را افزایش می‌دهد و دانش‌آموزان محروم را از مزایای آن بی‌بهره می‌سازد.

نگرانی معلمان: برخی معلمان نسبت به جایگزینی خود با فناوری نگران هستند و یا دانش کافی برای استفاده مؤثر از آن ندارند.

۴. چارچوب اخلاقی و رویکرد ترکیبی

پژوهش‌ها بر ضرورت تدوین چارچوب اخلاقی برای استفاده از هوش مصنوعی در تربیت دینی تأکید دارند. یک مطالعه ارائه‌دهنده «چارچوب یکپارچه اخلاق اسلامی هوش مصنوعی» مبتنی بر سه اصل است: «ادب دیجیتال» (استفاده مسئولانه)، «امانت دیجیتال» (پاسخگویی در قبال محتوا) و «مصلحت دیجیتال» (تأمین منافع فراگیران). همچنین تأکید شده که هوش مصنوعی باید به عنوان «ابزار کمکی» و نه جایگزین معلم عمل کند و معلم نقش «میانجی اخلاقی» را ایفا نماید که بر انطباق فناوری با ارزش‌های دینی نظارت دارد. موفقیت این رویکرد نیازمند هم‌افزایی سه عامل «معلم»، «هوش مصنوعی» و «خانواده» است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

هوش مصنوعی با قابلیت‌های شخصی‌سازی، تعامل‌پذیری و تولید محتوای پویا، پتانسیل بالایی برای تحول در تربیت دینی دانش‌آموزان ابتدایی دارد و می‌تواند به جای تکیه بر حفظ‌محوری، به درونی‌سازی باورها و ارزش‌های دینی کمک کند. با این حال، به دلیل ماهیت حساس تربیت دینی که مبتنی بر ارتباط انسانی، الگوسازی و درک عمیق معناست، کاربرد آن باید با ملاحظات اخلاقی، نظارت معلم و بومی‌سازی محتوا همراه باشد.

پیشنهادهای زیر برای بهینه‌سازی این نقش ارائه می‌شود:

۱. تدوین چارچوب اخلاقی بومی: طراحی ضوابط روشن برای تولید محتوای دینی با هوش مصنوعی، مبتنی بر ارزش‌های اسلامی و متناسب با سن کودکان.
۲. توانمندسازی معلمان: برگزاری دوره‌های آموزشی برای آشنایی معلمان با قابلیت‌ها و محدودیت‌های هوش مصنوعی و نحوه استفاده از آن به عنوان ابزار مکمل.

۳. توسعه ابزارهای متناسب با فرهنگ بومی: تولید اپلیکیشن‌ها و دستیارهای مجازی به زبان فارسی و با محتوای منطبق با کتب درسی و باورهای دینی.
۴. ارتقای عدالت آموزشی: فراهم کردن زیرساخت‌های فناوری برای همه مدارس به ویژه مناطق محروم.
۵. پژوهش‌های میدانی: انجام مطالعات تجربی برای ارزیابی تأثیر بلندمدت هوش مصنوعی بر باورهای دینی دانش‌آموزان در بافت فرهنگی ایران.

منابع

- [۱] Mastiyar, T., Mulyapradana, A., Prayetno, P. H., & Hasim, M. (۲۰۲۶). Integrasi Literasi Digital dan Karakter Islami Berbasis Artificial Intelligence. Jurnal Pemberdayaan Umat, ۵(۱), ۹-۲۰.
- [۲] (۲۰۲۵). Analisis Integrasi AI dalam Pembelajaran PAI Berbasis EQ di SD. Garuda - Garba Rujukan Digital.
- [۳] Tanod, M. J., & Rachmadtullah, R. (۲۰۲۵). Optimizing Religious Learning in Elementary Schools Through the Use of Artificial Intelligence. KnE Social Sciences.
- [۴] Tomić, B., & Radovanović, N. (۲۰۲۴). AI in Religious Education: A Comparative Analysis. Sociološki pregled, ۵۸(۲), ۴۳۵-۴۵۹.
- [۵] Lee, S. (۲۰۲۵). Design and Prototype Development of a Chatbot for Supporting Catechetical Education in Elementary Church Schools. Korea Science.
- [۶] (۲۰۲۵). Optimizing Religious Learning in Elementary Schools Through the Use of AI. KnE Publishing.
- [۸] (۲۰۲۵). AI in Heritage Education: Teaching History through Iconography. Pixel Conference Proceedings.
- [۹] Jumrianah, J., & Damayanti, I. (۲۰۲۵). AI and the Future of Islamic Pedagogy: Developing an Ethical Framework. IJMMU.